

Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з галузей знань та спеціальностей 2023/2024 навчального року

Шифр: «Кризи»

Тема роботи: «Ненормативні особливості переживання нормативних криз українськими школярами в умовах війни»

Тематичний напрям конкурсу: «Вікова та педагогічна психологія»

АНОТАЦІЯ

наукової роботи під шифром «Кризи».

Наукова робота: сторінок 30, рисунків 7, таблиць 8, джерел 32.

Метою дослідження є здійснення порівняльного теоретичного аналізу основних підходів до розуміння понять «нормативна криза» і «ненормативна криза» та емпіричного дослідження образів першокласника і підлітка у свідомості як самих школярів відповідного віку, так і дорослих (батьків та педагогів) у часових вимірах сучасності й ретроспективи («до війни»).

Завданнями дослідження є: 1) теоретично проаналізувати психологічний зміст життєвих і вікових криз, зокрема, кризи «семи років» та кризи підліткового віку; 2) емпірично дослідити особливості сприймання та самоосмислення першокласниками і підлітками власних образів за відповідними вербальними характеристиками (шкалами СД); 3) емпірично дослідити особливості осмислення дорослими (батьками та педагогами) образів «типового першокласника» та «типового підлітка» в умовах війни та в ретроспективі довоєнного часу («10-15 років тому»); 4) порівняти всі відповідні образи за підгрупами («Першокласники», «Підлітки», «Дорослі (батьки та педагоги)»), а також за часовими перспективами («Зараз» та «10-15 років тому»).

Методика дослідження: опитування респондентів різних вікових груп і соціальних категорій (першокласників, підлітків, батьків і педагогів) із застосуванням особистісного семантичного диференціалу та гугл-форм.

Наукова новизна роботи полягає в отриманні результатів емпіричного дослідження, що дає змогу виокремити узагальнені особливості самосприйняття і самоосмислення першокласниками та підлітками в умовах війни, порівняти відповідні образи як між собою, так і з їх осмисленням дорослими – в умовах війни та в ретроспективі періоду «до війни». **Практична цінність** результатів роботи полягає у тому, що ці результати можуть використовуватися в освітній діяльності як викладачів ЗВО (при викладанні, зокрема, ОК «Вікова психологія»), так і в роботі педагогів, психологів, соціальних працівників.

ВІК, КРИЗА, НОРМАТИВНІ КРИЗИ, НЕНОРМАТИВНІ КРИЗИ, ВІЙНА

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНИХ І НЕНОРМАТИВНИХ КРИЗ ОСОБИСТОСТІ	8
оняття «нормативних» і «ненормативних» криз у психології	8
криза «семи років» і криза підліткового віку.....	10
ризикові переживання та їх специфіка у дітей та підлітків в умовах війни	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	17
Метод, методика та вибірка дослідження.....	17
Опис та інтерпретація результатів	20
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
Додатки.....	35

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання теоретичного та емпіричного дослідження ненормативних (життєвих) і нормативних (вікових) криз (зокрема, криз «семи років» і підліткового періоду) були й залишаються надзвичайно актуальними – як в умовах воєнного стану, так і в перспективі прогнозованої повоєнної розбудови України.

Особистість змінюється упродовж різних етапів свого життя по-різному, причому особливо складними та важливими є саме перехідні етапи, коли розвиток переходить з еволюційного шляху на так званий «революційний». Адже саме у кризові періоди життя людини будь-які зміни відчуються гостріше та виразніше. Такі явища, як вікові та життєві кризи, вивчали зарубіжні й українські психологи: Л. Виготський, П. Горностай, О. Донченко, Е. Еріксон, Б. Лазаренко, Л. Лепіхова, В. Поліщук, В. Сатир, Т. Титаренко, З. Фройд, С. Холл та ін.

Криза (дослівний пер. із давньогр. «krisis» – «поворотний пункт», запитань, проблем, викликів, причому індивід не має змоги закрити цей життєвий запит знайомими способами, апробованими засобами, звичними темпами. Інакше кажучи, криза – це перетин минулого та нового досвіду [14, с. 34].

У психології найчастіше диференціюють нормативні й ненормативні кризи. Нормативною кризою називають перетин і перехід з одного в інший віковий етап, тобто мова йде про вікову кризу. Першими, хто почали вивчати вікові кризи, були всесвітньовідомі вчені Геракліт, Гіппократ, Ф. Аквінський, Е. Роттердамський та ін. Дослідження були спричинені потребами розкриття індивідуальності й обґрунтування принципу природовідповідності розвитку особистості. Ще з тих часів думки видатних мислителів викликали цікавість до теми вікових криз, й інші учені почали описувати стадії вікового розвитку, розкривати відповідні проблеми і переживання як значущі психологічні явища.

Провідним психологом світового рівня у вивченні нормативних криз виступив Л. Виготський, котрий охарактеризував цей феномен як такий

переривчастий процес, що є виокремленим певними періодами» – в особистості, а також виникають її, так би мовити, «злами». Тобто, за короткі терміни внутрішній світ та його бачення особистістю радикально змінюються. Все це, як наголошував видатний учений, нагадує «революційний перебіг подій»

Ненормативні – це кризи, зумовлені різними чинниками в житті людини: соціальними (побутовими, сімейними, політичними, економічними, релігійними, професійними) та індивідуальними (психологічними). Такі кризи ще називають життєвими. Життєві кризи серед українських учених описували та вивчали: П. Горностай, В. Моргун, Т. Титаренко, Н. Ткачева, А. Шамне та ін. Ненормативні кризи можна вважати феноменом унікального внутрішнього світу особистості. За своєю суттю, це теж перехідний період, під час якого світогляд і життєва роль чи одразу декілька значущих ролей людини істотно змінюються [18].

Якщо ненормативну кризу можна зустріти або уникнути (частково чи цілком) через власні вибори, то вікова – як нормативна, є більш типовою складовою частиною життєвого шляху всіх або майже всіх. Так, орієнтовно у віці семи років усі діти переживають досить складний перехідний період, коли вони стають школярами й мають адаптуватися до цих нових соціальних умов. Завершується попередній – дошкільний етап розвитку й натепер уже учні, в новій соціальній ролі вперше стикаються із труднощами шкільного життя і, відповідно, більш дорослими викликами соціалізації у змінених умовах життєдіяльності. Згідно з Л. Виготським та його науковими послідовниками, криза «семи років» – це криза саморегуляції, коли дитина починає намагатися коригувати свою поведінку, свої дії «під соціум» [12]. Крім Л. Виготського, кризу «семи років» власне в Україні вивчали А. Богущ, В. Поліщук, П. Чамата, Т. Ясенюк та ін.

Ще один аспект дослідження стосується не менш, або навіть більш значущої вікової кризи – підліткового віку. Вона охоплює період, коли завершується дитинство, й особистість переходить до етапу дорослості, тому цей вік називається «перехідним». На цьому нелегкому шляху вона здійснює

перебудову своїх цінностей і ставлень до інших. Цю значущу кризу досліджували чимало знаних учених: І. Булах, Л. Виготський, Е. Еріксон, Г. Костюк, А. Мудрик, М. Неймарк, Ф. Райс, Х. Ремшмідт, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн та ін. [5].

Опираючись на всі доступні ґрунтовні наукові напрацювання, попередньо стверджуємо, що у дуже складних умовах війни як ненормативні, так і нормативні кризи особистості, особливо ще незрілої особистості – школяра, набувають своїх нових форм вираження, переживання та осмислення.

Мета дослідження – порівняльний теоретичний аналіз основних підходів до розуміння понять «нормативна криза» і «ненормативна криза» та емпіричне дослідження образів першокласника і підлітка у свідомості як самих школярів відповідного віку, так і дорослих (батьків та педагогів) у часових вимірах сучасності й ретроспективи («до війни»).

Завдання дослідження:

теоретично проаналізувати психологічний зміст життєвих (ненормативних) і вікових (нормативних) криз, зокрема, кризи «семи років» та кризи підліткового віку.

емпірично дослідити особливості сприймання та самоосмислення першокласниками і підлітками власних образів за відповідними вербальними характеристиками (шкалами семантичного диференціалу).

емпірично дослідити особливості осмислення дорослими (батьками та педагогами) образів «типового першокласника» та «типового підлітка» в умовах війни та в ретроспективі довоєнного часу («10-15 років тому»).

порівняти всі відповідні образи за підгрупами («Першокласники», «Підлітки», «Дорослі (батьки та педагоги)»), а також за часовими перспективами («Зараз» і

Об'єкт дослідження – прояви криз у становленні особистості.

Предмет дослідження – особливості переживання криз «семи років» і підліткового віку з позицій різних вікових категорій (самих першокласників, підлітків, а також їх батьків і педагогів) і в рамках вербалізованого осмислення в ненормативних умовах війни, а також в аспекті ретроспективи «до війни».

Методи дослідження:

- 1) теоретичні – аналіз і синтез, узагальнення та систематизація теоретичних положень;
- 2) емпіричні – писемне опитування із застосуванням адаптованого в Україні особистісного семантичного диференціалу та гугл-форм;
- 3) методи математично-статистичної обробки – кількісний аналіз емпіричних даних із застосуванням непараметричного критерію U Манна-Вітні та за допомогою комп'ютерної програми SPSS (ver. 29).

Емпірична база дослідження: У дослідженні назагал узяли участь 216 респондентів. Серед них: 40 педагогів і 106 батьків (окремо опитувалися ті, котрі є батьками або вчителями першокласників і ті, котрі є батьками або вчителями підлітків), 33 першокласники (6-7 років) і 37 підлітків (12-16 років). Середній вік учасників – 32,5 років. Статевий розподіл: 163 (75,5 %) жінки (дівчата) та 53 Львівська, Київська області.

Апробація роботи. Матеріали роботи доповідалися на двох науково-практичних конференціях: Міжнародній (IV International Scientific and Practical Conference «Innovative Research and Perspectives of the Development of Science and Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 22-23 лютого 2024, м. Суми). За результатами доповідей видано тези. У лютому–травні 2023 року перші (теоретичні) результати дослідження використовувалися під час реалізації польсько-українського проєкту «Зміцнення прихильності людей до волонтерства для біженців з України. Мотивація волонтерів та наміри волонтерства – роль психологічних та соціальних факторів» (за підтримки Фондації польської науки та спільно з SWPS Університетом соціальних і гуманітарних наук («Dla Ukrainy»,

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНИХ І НЕНОРМАТИВНИХ КРИЗ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Поняття «нормативних» і «ненормативних» криз у психології

Криза – це перехідний етап від одного стану до іншого, який супроводжується різноманітними труднощами та проблемами. Переживання кризи спрямоване на подолання зазначених труднощів та зміцнення особистості [9]. Т. Титаренко у своїх працях трактує кризу як ««тривалий внутрішній конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, головних цілей та шляхів їх досягнення» [5, с. 245]. На думку Т. Титаренко, усі існуючі підходи до вивчення кризових ситуацій поділяються на дві великі категорії: нормативні (нормальні) кризи або ненормативні (аномальні) кризи.

Намагаючись визначити таке поняття як «криза», вітчизняні та іноземні вчені трактували його з різних аспектів. Даний термін несе в собі одразу два підтексти: перший – це відчуття загрози, надзвичайності та страху, другий – поштовх до дій, тобто можливість [25, с. 216].

У дослідженнях екзистенційно-гуманістичного спрямування такі вчені як С. Гроф, А. Маслоу та інші наголошували, що криза є невід’ємним пунктом розвитку людини. Також вони стверджували, що період або стан кризи може бути досить важким і довгим, проте водночас він може мати великий еволюційний та терапевтичний потенціал, оскільки криза є складовою частиною природного розвитку. Вона може «вилікувати» різноманітні психоемоційні та психосоматичні розлади, а також привести до вирішення досить важливих життєвих питань [20].

Психологічні дослідження наразі досягли прогресу саме в цьому аспекті проблем особистісних криз, а саме – в частині психопрофілактики. Фундаментальними вважаються дослідження різних аспектів понять стресу та кризи у працях Е. Ліндемманна, Г. Сельє та Е. Еріксона. Е. Еріксон, зокрема,

вважає, що кризу можна розглядати як нормативне явище, яке виникає на кожному етапі життєвого циклу внаслідок зміни вікових періодів людей [25].

Криза нормативна, або вікова криза – це криза, яка виникає разом із завершенням повного етапу психічного розвитку та переходом до нового вікового етапу [8]. «Нормальна криза» – це перехід від однієї вікової стадії до іншої. Таку кризу називають і нормальною, і нормативною, тому що «немає людини, яка б не переживала такої кризи упродовж життя, тобто такої, яка була б позбавлена необхідності дорослішати, зростати, старіти, наближуватись до життєвого фіналу [11, с. 216].

Поняття «вікова криза» у психологічну термінологію увів Л. Виготський для опису загальних змін в особистості людини, які часто відбуваються у процесі розвитку. Він указує на наступні основні характеристики періодів кризи: 1) швидкі зміни за короткий проміжок часу; 2) нечіткість меж кризи, тобто складність визначення моменту її початку та її завершення; 3) конфлікти з оточуючими, труднощі у вихованні дітей, відмова від відвідування школи; 4) наявність порушення розвитку: «висвітлення процесу смерті, колапсу, розпаду і розкладання речей, утворених на попередній стадії» [14, с. 395].

Криза ненормативна, або життєва криза – це криза, яка виникає внаслідок важких умов життя та яка вимагає від людини конкретних дій, що виходять за межі її можливостей [8]. Ненормативні кризи не мають нічого спільного з певним етапом психічного розвитку, завершенням певного відрізка життєвого шляху, а виникають у важких життєвих ситуаціях – саме тоді, коли людина переживає події, які раптово змінюють її становище та які спричинені соціально-економічними, сімейними та іншими факторами. Така криза називається «життєвою кризою», і вона не має нічого спільного з віком, а проявляється в перебудові індивідуальної свідомості та поведінки [11, с. 216].

П. Горностай зазначає, що основним фактором, який визначає виникнення життєвих криз, є перехід особистості від однієї життєвої ролі до іншої, що супроводжується великими труднощами та перешкодами, які людина не може самотійно подолати найбільш ефективним шляхом [25].

Життєвий кризовий досвід може приймати різні форми залежно від типу особистості: форми так званої радикалізації, енергетичних ресурсів, минулого досвіду та конкретних життєвих ситуацій [7]. Життєві ролі можна визначити як ролі, в яких індивід безпосередньо виконує свої функції у сім'ї, професійному та соціальному середовищі. Життєві кризи виникають через труднощі у засвоєнні нових ролей, нездатність сприймати зміни в життєвих ролях або труднощі у виконанні старих ролей [25].

Криза зазвичай є особистим випробовуванням, яке трапляється на життєвому шляху. Упродовж свого життя людина зазнає фундаментальних змін: таких, як сенсотворчі, когнітивні, афективні та поведінкові. Саме тому для того, аби «побороти» життєву кризу, особистість має залучити всі наявні сили та можливості [20]. Отже, саме у важкі моменти життя ми виявляємо свою справжню силу і внутрішні ресурси. Підтримка близьких може бути надзвичайно важливою під час кризи. В кожній кризі ховається можливість для особистісного зростання і вдосконалення.

Криза «семи років» і криза підліткового віку

Весь період розвитку людини – від народження і до смерті, супроводжується різними віковими кризами. Перш ніж перейдемо до опису предмету нашого наукового інтересу – вікових криз «семи років» і підліткового віку, стисло розглянемо попередні щодо них етапи.

Першою людиною спіткає криза новонародженості, яка є не просто першою, а і справді критичною фазою розвитку дитини та навіть травмою, яку переживає кожен. Криза новонародженості відбувається через те, що одразу після пологів дитина фізично відокремлюється від матері та їй (дитині) дуже важко адаптуватися до нового фізичного, психологічного світу [1].

Наступною кризою є криза одного року. Вона є дуже складним періодом, насамперед, для батьків – дитина вередує, часто кричить, не відпускає маму та

акцентує на собі увагу. Це відбувається через те, що дитина ще не може повноцінно спілкуватися і тільки починає свої самостійні кроки [1].

Далі – під час кризи «трьох років», у дитини з'являється своє власне Я, а також в цей період починається становлення особистості та її самооцінки. В цей час відбувається психічне відокремлення від батьків, особливо від мами, і найлегшим його способом малюки часто знаходять саме агресію [1].

Криза «семи років», по суті, супроводжується втратою дитячої безпосередності. У дітей цього віку в психологічному та особистісному розвитку виявляється чітке прагнення зайняти більш важливе місце у житті, а також виконати нові завдання для навколишнього середовища. При спробах зробити це дитина вступає у своєрідний конфлікт сама із собою та зі своїм способом життя [11]. Під час даної кризи у дитини закріплюється орієнтація на людей поза сім'єю, а також на більш дорослих особистостей, а саме: на вихователів, учителів, друзів, старших за неї, тощо [13].

Дослідженням цієї кризи займався Л. Виготський. Він підготував відому статтю «7 років», де описав та охарактеризував поведінку дітей відповідного віку. Вчений «присвоїв» даній кризі такі характеристики, як «дивна», етапі дитина втрачає власне «дитячість» та стає більш цілісною особистістю. Розвиток у цьому віці стає неподільним, а реакції дитини – імпульсивними, прямими та ситуативними [29].

Важливі складові кризи «семи років» [19]:

дратівливість через невдоволення досить сильним тиском дорослих та/або власними бажаннями. Разом із цим, дратівливість виникає і через недостатнє усвідомлення дитиною самої себе, своїх бажань та прагнень. У взаєминах із батьками та іншими старшими людьми це характеризується «безхарактерністю», безапеляційністю, зухвалістю, а також грубістю.

негативізм, що є несприятливою реакцією на будь-які прохання та пропозиції старших людей.

витрощі, які є спробою та намаганням уникнути небажаної життєвої ситуації, не

показувати якусь незручну подію. Основною причиною виступає прагнення до захисту від впливу інших людей, котрі є «незручними» для дитини. Найрозповсюдженішим стимулом при цьому є страх покарання та гніву зі сторони дорослих.

неслухняність вважається прогресивним явищем у кризі «семи років», а саме: від початку неслухняність виступає спонтанним явищем, після чого набуває постійності та стає свідомим невиконанням вимог та прохань. Вона стає засобом для досягнення дитиною своїх власних бажань і цілей. Дане явище є здебільшого гендерно-залежним: у хлопчиків із 5 років досить низький прояв даного явища, а пізніше – до 7 років зростає сила прояву їх неслухняності; у дівчат, навпаки, до

інощі означають повну або часткову відсутність бажання досягнення будь-яких цілей. Навіть при тому, що поставлена мета вимагає мізерних особистих зусиль, але просто через лінощі дитина не буде щось робити.

недбалість передбачає деяку вибірковість особистості, що проявляється забудькуватістю, неуважним ставленням до предметів та неуважністю. Діти ігнорують потреби й інтереси оточуючих людей, не вміють або не хочуть організувати свою навіть звичну життєдіяльність.

вастощі означають прагнення спотворити дійсність, тобто відбувається перебільшення власних вимог та можливостей [19, с. 30].

Цей період розвитку дитини детально досліджувала українська вчена О. Смирнова, котра виокремила 3 фази розвитку даної кризи [22, с. 142]:

окритична фаза у дітей семи років настає завдяки тому, що діти переймають поведінку та вчинки своїх батьків і старших (авторитетних) людей. Симптомами, які супроводжують дану фазу, можна вважати вибагливість, непослух і кривляння. Через конфлікт та ігнорування дитина може добиватися своїх цілей

ритична фаза – це фаза змін у дитини. Саме в цей період дитина відчуває та переживає великий спектр емоцій та різних змін (як психічних, так і фізичних).

Характерними ознаками цієї фази є психомоторне збудження, заїкання, кривляння, вибагливість та інші [17].

откритична фаза – це фаза, коли дитина вже адаптувалася до змін у власному житті. Для даної фази характерні впевненість, показова демонстрація своєї «дорослості», прояви самостійності, надмірні примхи та інше [17].

Підліткова криза як нормативна за своїм психологічним змістом і перебігом суттєво відрізняється від попередніх криз. Вона вважається найважчою і найтривалішою, оскільки поєднується з появою потреби особистості у подоланні кризи власної ідентичності [10, с. 47].

Дослідженням проявів психологічної кризи підліткового віку займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: такі як І. Булах, Е. Еріксон, Г. Костюк, Ф. Райс, Х. Ремшміт, Т. Титаренко та ін. Відомо, що під час підліткової кризи відбувається перехід від дитинства до дорослості, тобто підліток починає перебудовувати свої стосунки з людьми, сприймати та засвоювати інші норми поведінки [23]. Типовими ознаками підліткової кризи є: інтенсивне статеве дозрівання, бажання бути незалежним, нестабільний емоційний стан, упертість, норовливість, конфліктність, протест проти батьківської уваги, негативізм, зниження продуктивної діяльності та інше [6, с. 9].

Е. Еріксон кризу підліткового віку характеризує як кризу ідентичності, а власне процес формування ідентичності ідентифікує як основну мету цієї кризи, що формується внаслідок невизначеності дитячого «Я-образу». Виходячи з його теорії, можна зазначити, що саме підлітковий вік – це час, коли відбувається активне формування ідентичності особистості. Також він уважав, що успішне подолання цього періоду може привести до сильного почуття незалежності та самоповаги. Нездатність же подолати кризу може призвести до розриву між «Я», яким підлітки вважають себе, і тим «я», яким вони хочуть бути [10, с. 47].

Ю. Шайгородський у статті «Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей» [26] систематизує основні сфери прояву кризового розвитку підлітків (табл. 1.1) [26, с. 152]:

Таблиця 1.1

Окремі сфери прояву та основний зміст кризового розвитку підлітків

Сфери прояву кризового розвитку	Основний зміст і можливі наслідки
<i>Психологічна криза</i>	Результат жорсткої конкуренції між підлітками – перевага в якійсь сфері стосунків може призвести до появи стану тривоги, непевності і, зрештою, до зміни психологічних настановлень.
<i>Інтелектуальна криза</i>	Невідповідність між інтелектуальним рівнем підлітка і вимогами, які висуваються навчальними закладами, – може виникнути почуття інтелектуальної неповноцінності.
<i>Криза, пов'язана з фізичними даними</i>	Комплекс неповноцінності розвивається на основі фізичних даних, особливо якщо вони не відповідають вимогам підлітка до власної зовнішності – може призвести до сором'язливості, страждань, усамітнення.
<i>Сексуальна криза</i>	Сила біологічних спонук, тиск певних соціальних табу щодо сексуальності, нерозділеність першого кохання можуть змінити ціннісну картину світу підлітка.
<i>Сімейна криза</i>	Непорозуміння між дітьми і батьками, кожна проблема, що порушує звичне життя сім'ї, тяжко переживається підлітком; підлітки часто звинувачують батьків у своїх хибах – може виникнути почуття відчуження між близькими людьми.
<i>Криза цінностей</i>	Зміна системи цінностей може призвести до ціннісного вакууму, у якому розвиваються підлітки, котрі гостро відчують тягар суперечностей між сформованими цінностями дорослих і власними цінностями, які ще формуються.

Підлітковий період назагал є тим етапом, коли особистість входить у світ соціальної діяльності й особливостей різних культур. Це етап, коли здійснюється багато перетворень як в організмі, так і у психіці [23]. Наголошуємо, що в цей непростий період саме соціальна адаптація та підтримка близьких – важливий чинник гармонійного розвитку. Родина, друзі та педагоги можуть допомогти підліткам зрозуміти себе та знайти свій автентичний шлях. Самопізнання, креативність і самостійність – також важливі аспекти підліткового розвитку.

Кризові переживання та їх специфіка у дітей та підлітків в умовах війни

Війна є страшною та надзвичайною подією у житті кожного, хто її переживає, – і дорослого, і дитини, і підлітка (як представника «перехідного етапу»). Але саме діти та підлітки є однією з найбільш уразливих груп, які страждають від екстремальних ситуацій. Вони, усупереч окремим поширеним стереотипам, гостро усвідомлюють події, що змінюють стабільність, надійність, безпеку свого оточення. Військові дії назагал сильно порушують нормальне життя дітей та підлітків – але, насамперед, в емоційному його розумінні.

Діти страждають від кризових ситуацій подвійно: вони відчують реальну загрозу, яку несуть аномальні події, і водночас вони переживають посилені тривогу, страх, розпач, які часто не можуть пояснити. Причому описані переживання, на жаль, дорослими часто не тільки не нівелюються, а і посилюються. Адже батьки та вчителі дітей теж нерідко не знають, як нормально відреагувати на аналогічні психотравмувальні ситуації [16].

З усім цим, стресові переживання у дітей виявляються по-різному, й особливо це залежить від їх віку. Так, діти 6-7 років вже розуміють події, що відбуваються, тому першою реакцією на них буває агресія, яка може спрямовуватися на себе чи оточуючих, проявлятися свідомо чи несвідомо. Також, як варто зазначити, агресія – це не єдиний варіант реакції на стрес. В окремих випадках дитина «може впасти у ступор», «замкнутися в собі» та ін. У більшості дітей на тлі подій війни підвищується загальна тривожність, що призводить до порушення сну та інших психофізіологічних проблем [27].

На думку вчених, психічні порушення є нормальною реакцією людини на ненормальні – травмівні події. Наслідки від війни у дітей можуть бути як довготривалими, так і короткотривалими. Результати впливу воєнних дій на психіку дитини 6-7 років, як і підліткового віку, залежно від індивідуальних особливостей, можуть бути цілком відмінними: емоційні, когнітивні, поведінкові, дисоціативні розлади, тривога і тривожні розлади, фобії тощо [27].

Під час військових подій власне підлітки, як і всі дорослі, відчують умови «виживання», внаслідок чого відбувається послаблення «психічного

тону», втрата життєвої «емоційної енергії». Це питання досліджували, зокрема, Т. Асінгеров і Л. Гапоненко [24]. Вони з'ясували, що опорою підлітку для адаптації в умовах війни слугує резильєнтність. Варто зазначити, що на сьогодні резильєнтність розглядається як «ефективна модель відновлення та розвитку особистості в складних життєвих ситуаціях, що набуває великого значення через необхідність постійної протидії дистресам, пов'язаним із актуальними соціально-економічними проблемами, зокрема, життям в умовах пандемії, соціально-політичних конфліктів, загостренням економічних проблем у державі в умовах війни, тривоги тощо» (М. Савчин, В. Федорчук, Л. Гапоненко амбівалентних схем емоційного реагування, авторами якої є Л. Гапоненко, М. Тріпак, В. Федорчук, О. Чаркін [4]).

Наголошуємо, що, на противагу соціальній адаптації, подеколи підлітки можуть виявляти девіантну поведінку, що включає агресію, бунт, порушення моральних норм. Під час війни усім необхідна соціальна підтримка та розуміння з боку інших, але підліткам – особливо, тому що це доволі «ризикований» вік.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метод, методика та вибірка дослідження

Метод опитування – популярний психологічний метод, при якому психологи активно співпрацюють із респондентами. Опитування полягає у постановці конкретних запитань, відповіді на які надають психологу/досліднику необхідну інформацію. У психологічному дослідженні важливо надати респондентам певні психологічні орієнтири. Зокрема, деколи питання одразу містять варіанти ймовірних відповідей – вони можуть бути закритими або напівзакритими. В нашому випадку ми теж вирішили надати учасникам дослідження орієнтири для відповідей, а саме: шкали методу семантичного диференціалу як характеристики особистості.

Метод семантичного диференціалу (скорочено – СД) – методика, яка є різновидом семантичної рейтингової шкали. Її розробили відомі американські вчені на чолі з Ч. Осгудом [32]. СД на сьогодні виступає стандартною технікою шкалювання. Ця методика є найбільш поширеною у психології, соціології, маркетингу та інших науках [31].

Для прикладу, в 2007 році Б. Петерсон дослідив і показав можливості застосування методики для визначення та характеризування поточного досвіду болю людини. За висновками вченого, СД оцінює та кількісно визначає різні аспекти болю – такі, як сила, інтенсивність, якість та інші. Це відбувається завдяки широкому набору відповідної інформації та надає досить розлогу палітру міжсуб'єктних порівнянь [31].

У 2016 році представлено новітні дослідження, в якому група вчених, серед яких був Х. Такахасі, довели можливості широкі можливості методики СД щодо оцінки «сприйняття розуму». Вони стверджують, що ця методика валідно вимірює враження людини від певних подій, об'єктів та ін. Тобто, СД можна розглядати як спосіб інтуїтивної оцінки людини [31].

Українська дослідниця О. Дробот у 2018 році проаналізувала різні методики для дослідження свідомості та дійшла висновків, що саме СД є одним із найбільш адекватних для дослідження як змісту, так і структури свідомості особистості [31]. Інша українська вчена – О. Лозова, у 2022 році теж проаналізувала даний психодіагностичний інструмент, на основі чого стверджує, що СД є такою методикою, яка поєднує психосоматику та психолінгвістику [31].

У таблиці 2.1 представлена остаточна змістовна та лінгвістична версія україномовного варіанту методу семантичного диференціалу, де підбрано оптимальну послідовність пар прикметників-антонімів:

Таблиця 2.1

**Результати лінгвістичної валідації
україномовного варіанту «Семантичного диференціалу»**

№ з/п	Оригінальний СД	Адаптована версія	Шкала	Примітка
	Good-Bad	Хороший/а / Поганий/а	Оцінка	Дослівний переклад було визнано прийнятним
	Helpful-Unhelpful	Могутній/я / Безсилий/а	Сила	Визнана необхідність корегування для більшої відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Fast-Slow	Швидкий/а / Повільний/а	Активність	Дослівний переклад було визнано прийнятним
	Nice-Awful	Гарний/а / Потворний/а	Оцінка	Дослівний переклад було визнано прийнятним
	Active-Pzassive	Активний/а / Пасивний/а	Активність	Дослівний переклад було визнано прийнятним
	Deep-Shallow	Великий/а / Маленький/а	Сила	Визнана необхідність корегування для більшої відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Exciting-Boring	Енергійний/а / Млявий/а	Активність	Визнана необхідність корегування для більшої відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Easy-Difficult	Безпроблемний/а / Проблемний/а	Оцінка	Визнана необхідність корегування для більшої

				відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Strong-Weak	Сильний/а / Слабкий/а	Сила	Дослівний переклад було визнано прийнятним
	Favorable-Unfavorable	Приємний/а / Неприємний/а	Оцінка	Визнана необхідність корегування для більшої відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Artistic-Scientific	Натхнений/а / Байдужий/а	Активність	Визнана необхідність корегування для більшої відповідності теоретичному конструктові та лінгвістичним особливостям носіїв української мови
	Powerful-Powerless	Потужний/а / Кволий/а	Сила	Дослівний переклад було визнано прийнятним

Отже, в нашому емпіричному дослідженні використано адаптований СД із 12 дихотомічними шкалами, які включають у себе 24 прикметники-антоніми.

Респондентам надавалася наступна детальна інструкція: «Будь ласка, дайте відповідь на запитання (*примітка: зміст запитання надавався залежно від підгрупи, про що буде згадано більш детально нижче, при описі гугл-форм*), користуючись парами прикметників, вказаними в гугл-формі. Якщо Ви вважаєте, що для даного поняття максимальною мірою характерний прикметник, розташований ліворуч, натисніть у відповідному рядку цифру 0; якщо, на Вашу думку, мова йде про достатню притаманність прикметника, розташованого ліворуч, натисніть цифру 1 ліворуч від нуля; якщо ж оцінюваному Вами поняттю розташована ліворуч характеристика є властивою незначною мірою, натисніть цифру 2 ліворуч від нуля. Якщо Ви більше схиляєтеся до правого прикметника, закономірність аналогічна (6 – максимальна відповідність, 5 – достатня, 4 – незначна). Якщо Вам доволі важко визначитися між двома прикметниками, обирайте клітинку з цифрою 3 (проте намагайтеся уникати таких невизначених відповідей). Ваше завдання – дати відповідь на питання за всіма дванадцятьма

парами прикметників. Намагайтеся довго не думати й надавати першу відповідь, що спала на думку».

Емпіричне дослідження проводилося у період від жовтня 2023 року по березень 2024 року. Його учасникам пропонувалося пройти опитування через google-форми (6). Запитання були наступні: 1) гугл-форма 1 (для батьків і педагогів першокласників) – «Якими були типові першокласники приблизно 10-типові підлітки приблизно 10-15 років тому?»; 3) гугл-форма 3 (для батьків і педагогів першокласників) – «Якими є типові першокласники сьогодні?»; 4) гугл-форма 4 (для батьків і педагогів підлітків) – «Якими є типові підлітки сьогодні?»; 5) гугл-форма 5 (для дітей) – «Яким першокласником ви є сьогодні?»;

В емпіричному дослідженні назагал узяли участь 216 осіб (за принципом добровільної та поінформованої згоди). Серед них: 40 педагогів (учителів початкових і середніх класів), 106 батьків (батьків учнів різного віку), 33 першокласники (6-7 років) і 37 підлітків (12-16 років). Середній вік учасників – 32,5 років. Статевий розподіл: 163 (75,5 %) жінки (дівчата) та 53 (24,5 %) чоловіки (хлопці). Регіони дослідження: Запорізька, Дніпропетровська, Львівська, Київська області.

Первинна кількісна обробка отриманих результатів та їх графічне подання здійснювалися за допомогою пакету програм Microsoft Office (програми Excel), а подальша – за допомогою спеціалізованої комп'ютерної програми SPSS (ver. 29).

Опис та інтерпретація отриманих результатів

З метою перевірки міри відповідності отриманих кількісних показників (індивідуальних оцінок за шкалами СД) нормальному розподілу даних було використано, насамперед, статистичний критерій однорідності Колмогорова-Смірнова. Оскільки визначені за допомогою програми SPSS значення критерію щодо всіх показників виявилися меншими за критичні (при $p \leq 0,05$),

констатовано, що емпіричний розподіл даних істотною мірою відрізняється від нормального. Тому надалі з метою підтвердження або спростування прогнозованої наявності статистично значущих розбіжностей між оцінками різних образів у різних підгрупах та в аспекті різних часових перспектив використовувався непараметричний критерій U Манна-Вітні, що дає змогу перевіряти гіпотези про відмінність двох незалежних вибірок за рівнем вираженості тієї чи іншої ознаки. Проаналізуємо та проінтерпретуємо встановлені відмінності детальніше.

Відмінності між образами першокласників у свідомості самих дітей та відповідними образами у свідомості дорослих (актуальна часова перспектива). Згідно з результатами статистичної обробки кількісних даних, отриманих у двох зазначених контекстах оцінювання, статистично значущі відмінності спостерігаються за оцінками тільки двох шкал СД:

кала 1 («Хороший/а / Поганий/а») – $U = 496,5$ при $p = 0,001$; $\bar{x}_1 = 0,94$ та $\bar{x}_2 = 1,92$. Таким чином, у «власних очах» першокласники є істотно більш «хорошими», аніж з точки зору дорослих – батьків і вчителів початкових класів. Виявлений факт пояснюємо типовою закономірністю розвитку самосвідомості в молодшому шкільному віці, коли самооцінка дітей, навіть незважаючи на переживання кризи «семи років», усе ще може залишатися завищеною, як і в попередньому віковому періоді (дошкільному).

кала 8 («Безпроблемний/а / Проблемний/а») – $U = 548,0$ при p більш «проблемними», аніж вони – самі себе. Такий факт може пояснюватися аналогічно до вищенаведеного прикладу – тенденціями до дещо завищеної самооцінки у дітей, а також, імовірно, різними конотаціями розуміння поняття.

З усім тим, за всіма іншими шкалами особистісного СД статистично значущі відмінності між оцінками у зазначеному семантичному контексті порівняння не виявлено. Хоча, на чому хочемо наголосити окремо, з огляду на вищезгадані типові тенденції розвитку самооцінки в цьому віці як дещо

завищеної, попередньо прогнозувалася більша кількість статистично значущих відмінностей між оцінками самих дітей та дорослих.

Для зручності додаткового порівняльного аналізу візуалізуємо отримані й усереднені кількісні дані у формі діаграми на рис. 1:

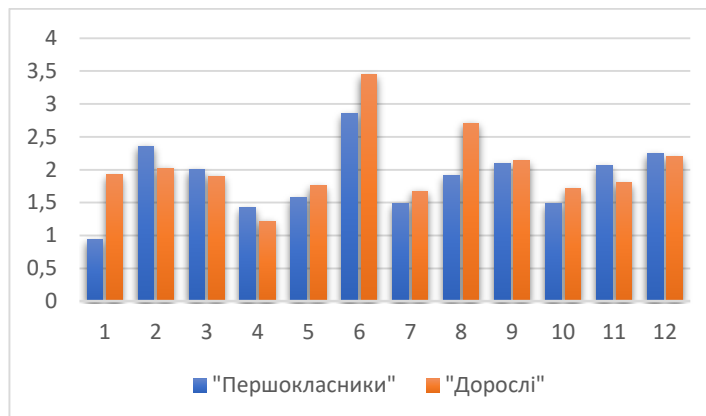

Рис. 1. Відмінності в оцінках за шкалами СД у підгрупах «Першокласники» та «Дорослі» в актуальній часовій перспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Отже, з діаграми бачимо, що найбільшою мірою сучасні першокласники сприймаються (і у «власних очах», і їхніми батьками та педагогами) як «гарні» ($\bar{x} = 1,32$), «хороші» ($\bar{x} = 1,43$), «енергійні» ($\bar{x} = 1,58$), «приємні» ($\bar{x} = 1,60$), «натхненні» ($\bar{x} = 1,93$) та «швидкі» ($\bar{x} = 1,95$). Натомість найменш вираженою в цьому контексті доволі прогнозовано стала характеристика «великий/а» ($\bar{x} = 3,15$). Назагал констатуємо, що оцінка відповідного вікового періоду не відповідає кризовим параметрам (зокрема, підвищеної «проблемності»), хоча й дорослі в цілому оцінюють дітей як більш «проблемних», аніж вони – самі себе. **Відмінності між образами першокласників у свідомості дорослих в актуальній часовій перспективі («зараз») та ретроспективі («10-15 років тому»).** Констатуємо, що за всіма 12 шкалами СД в цьому контексті порівняння статистично значущих відмінностей між оцінками не виявлено.

Для зручності візуалізуємо усереднені дані у формі діаграми на рис. 2:

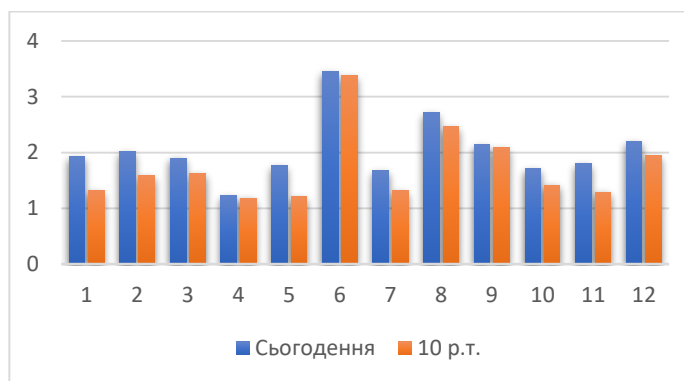

Рис. 2. Відмінності в оцінках образу першокласника за шкалами СД у підгрупі «Дорослі» в актуальній часовій перспективі та ретроспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Отже, діаграма наочно демонструє, що найбільшою мірою першокласники сприймаються батьками та педагогами і зараз, і в часовій перспективі «10-15 років тому», як «гарні» ($\bar{x} = 1,20$), «активні» ($\bar{x} = 1,49$) та «енергійні» ($\bar{x} = 1,50$). Назагал, у зв'язку з відсутністю статистично значущих розбіжностей між оцінками за всіма шкалами СД, констатуємо, що війна не змінила образ типового першокласника в очах дорослих. Натомість найменш вираженою в цьому контексті знову доволі прогнозовано стала характеристика «великий/а» ($\bar{x} = 3,42$).

3. Відмінності між образами підлітків у свідомості самих підлітків та відповідними образами у свідомості дорослих (актуальна часова перспектива). Згідно з результатами статистичної обробки даних, отриманих у контексті двох відповідних семантичних диференціалів, статистично значущі відмінності спостерігаються за оцінками тільки двох шкал (кількісно – як і у порівняльному контексті щодо оцінювання першокласників, а проте самі шкали СД у цьому випадку інші):

Шкала 2 («Могутній/я / Безсилий/а) – $U = 306,0$ при $p = 0,001$;

$\bar{x}_1 = 3,03$ і $\bar{x}_2 = 1,90$. Отже, у власних уявленнях підлітки є більш «безсилями», аніж з позиції дорослих. Виявлений факт пояснюємо типовими закономірностями розвитку в підлітковому віці – насамперед, пов'язаними із проявами кризи відповідного віку та, зокрема, «афекту неадекватності». Припускаємо, що, ймовірно, якщо дорослі сприймають «підліткове бунтарство» як прояви сили, то самі підлітки, вочевидь, прагнуть більших можливостей.

Шкала 6 («Великий/а / Маленький/а») – $U = 391,0$ при $p = 0,03$; $\bar{x}_1 = 2,92$ і $\bar{x}_2 = 1,90$ аніж вони самі себе. Виявлений факт став доволі несподіваним і непрогнозованим, адже попередньо ми припускали, що, навпаки, підлітки вбачатимуть себе «більшими», порівняно з оцінками батьків і педагогів. Як один із варіантів пояснення такого факту – специфіка сучасного покоління «зетів», котрі ставлять до себе вищі вимоги, в тому числі, й щодо дорослішання.

Знову візуалізуємо отримані узагальнені й усереднені дані у формі діаграми на рис. 3:

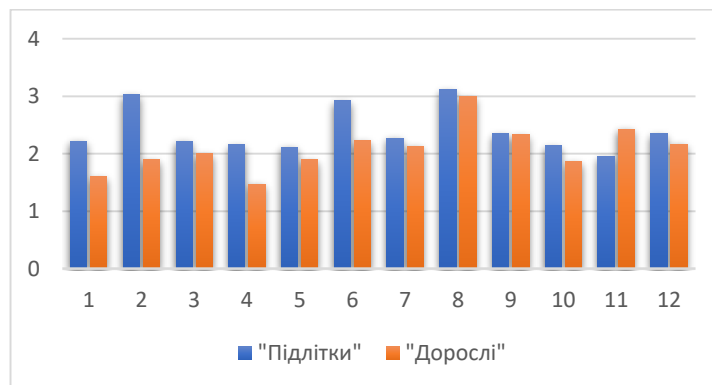

Рис. 3. Відмінності в оцінках за шкалами СД у підгрупах «Підлітки» та «Дорослі» в актуальній часовій перспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Отже, як бачимо, образ підлітка і у свідомості самих представників відповідної вікової категорії, і у свідомості дорослих є найбільшою мірою «гарним» ($\bar{x} = 1,82$) та «хорошим» ($\bar{x} = 1,91$). З усім тим, найменш вираженою в цьому контексті стала характеристика «безпроблемні» ($\bar{x} = 3,11$). Інакше кажучи, спостерігаємо свого роду когнітивний дисонанс в оцінюванні: сучасні підлітки – «гарні» та «хороші» (позитивна морально-естетична оцінка), але, з усім тим, вони водночас доволі «проблемні». Це вказує на поділене усвідомлення присутності проявів кризи відповідного віку як самими підлітками, так і батьками та педагогами школярів відповідного віку.

4. Відмінності між образами підлітків у свідомості дорослих в актуальній часовій перспективі («зараз») та ретроспективі («10-15 років тому»). Констатуємо, що за всіма 12 шкалами СД в цьому контексті порівняння статистично значущих відмінностей між оцінками не виявлено.

Знову для зручності порівняння візуалізуємо отримані й усереднені дані у формі діаграми на рис. 4:

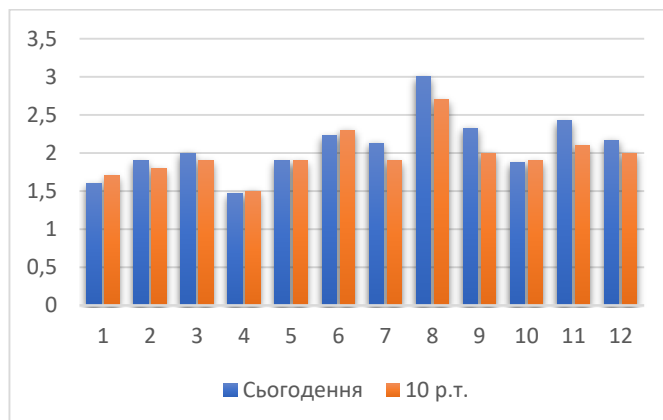

Рис. 4. Відмінності в оцінках образу підлітка за шкалами СД у підгрупі «Дорослі» в актуальній часовій перспективі та ретроспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Констатуємо, що в обох часових перспективах підлітки сприймаються дорослими, насамперед, як «гарні» ($\bar{x} = 1,49$) та «хороші» ($\bar{x} = 1,65$). І найменш вираженою в цьому контексті вже доволі прогнозовано стала характеристика «безпроблемні» ($\bar{x} = 2,85$). Отже, спостерігаємо аналогічну (щодо попереднього порівняльного контексту) емпіричну картину: в «очах дорослих» підлітки і до війни, і під час повномасштабних бойових дій є доволі амбівалентною віковою категорією: вони (підлітки) водночас і «гарні», «хороші», й «проблемні».

Відмінності між образами першокласників у свідомості самих дітей та образами підлітків у свідомості самих підлітків (актуальна часова перспектива). Згідно з результатами статистичної обробки даних, статистично значущі відмінності тут спостерігаються за оцінками одразу чотирьох шкал:

Шкала 1 («Хороший/а / Поганий/а») – $U = 899,5$ при $p < 0,001$; $\bar{x}_1 = 0,94$ та $\bar{x}_2 = 1,48$; $p = 0,05$; $\bar{x}_1 = 1,48$ і $\bar{x}_2 = 2,27$. 4. **Шкала 8 («Безпроблемний/а / Проблемний/а»)** –

Констатуємо, що першокласники сприймають самих себе як більш підлітками. Зазначені факти пояснюємо віковими закономірностями розвитку особистості – її самосвідомості назагал і самооцінки зокрема. Відомо, що самооцінка в молодшому шкільному віці є переважно завищеною, тоді як у підлітковому віці вона помітно знижується і може виявляти тенденції до заниженої. Це стосується глобальної характеристики «хороший/а». Натомість відмінності за «силовою» шкалою («могутній/а») та шкалою активності («енергійний/а») пояснюємо психофізіологічними аспектами дорослішання.

Візуалізуємо отримані й усереднені дані у формі діаграми на рис. 5:

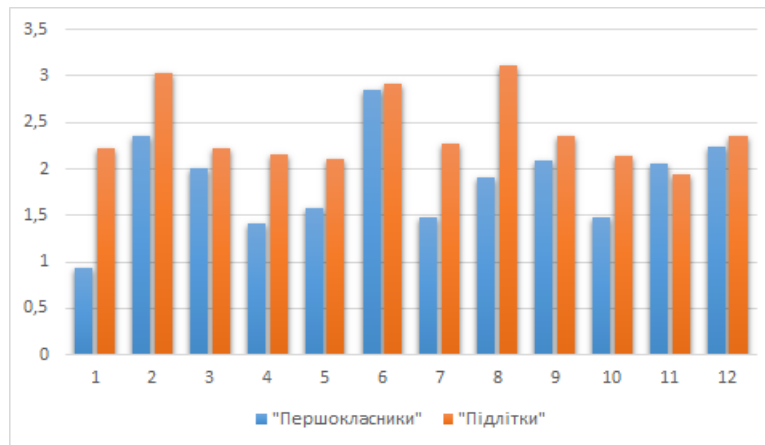

Рис. 5. Відмінності в оцінках образів першокласника та підлітка самими школярами за шкалами СД в актуальній часовій перспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Отже, незважаючи на істотні вікові відмінності, й першокласники, і підлітки сприймають самих себе, насамперед, як «хороших» ($\bar{x} = 1,58$), «гарних» характеристикою, що, на нашу думку, засвідчує загальне бажання школярів різного віку подобатися навколишнім людям і бути прийнятими іншими. Натомість найменш вираженою виявилася характеристика «великий/а» ($\bar{x} = 2,89$).

Відмінності між образами першокласників та образами підлітків у свідомості дорослих (актуальна часова перспектива). Згідно з результатами статистичної обробки даних, статистично значущі відмінності в цьому контексті спостерігаються за оцінками тільки двох шкал:

Шкала 6 («Великий/а / Маленький/а») – $U = 439,0$ при $p = 0,002$; $\bar{x}_1 = 3,45$ і $\bar{x}_2 = 2,23$. Отже, підлітки у сприйманні дорослих є значно «більшими», порівняно з першокласниками. Це розглядаємо як емпіричне підтвердження відповідального ставлення респондентів до дослідження, адже підлітки насправду є «більшими» за різними параметрами: як фізичними, так і психологічними.

Шкала 11 «Натхненний/а / Байдужий/а» – $U = 954,5$ при $p = 0,02$; $\bar{x}_1 = 1,80$ і $\bar{x}_2 = 2,43$. Таким чином, підлітки сприймаються як істотно більш «байдужі», порівняно з першокласниками. Такий факт інтерпретуємо переживаннями кризи підліткового віку та її зовнішнього сприйняття дорослими. Констатуємо, що підлітки лише зовні можуть видаватися «байдужими», тоді як внутрішньо вони насправді переживають цілий «буревій емоцій».

Візуалізуємо отримані й усереднені дані у формі діаграми на рис. 6:

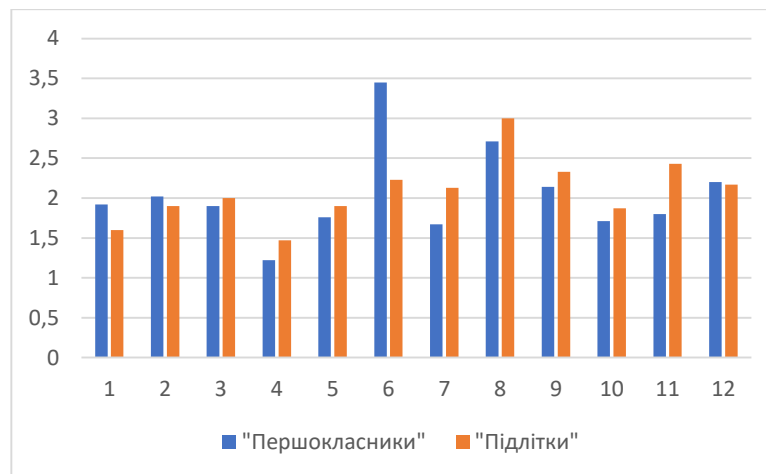

Рис. 6. Відмінності в оцінках образів першокласника та підлітка дорослими за шкалами СД в актуальній часовій перспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Отже, найбільшою мірою сучасні й першокласники, і підлітки сприймаються батьками та педагогами як «гарні» ($\bar{x} = 1,35$), «хороші» ($\bar{x} = 1,76$) та «приємні» ($\bar{x} = 1,79$). Натомість найменш вираженими стали узагальнені характеристики «безпроблемний/а» ($\bar{x} = 2,86$) та «великий/а» ($\bar{x} = 2,84$). Інакше кажучи, дорослі сприймають школярів відповідного віку як таких, котрі ще не є достатньо «великими» (дорослими) і тому можуть створювати певні «проблеми». **Відмінності між образами першокласників та образами підлітків у свідомості дорослих (ретроспектива).** Згідно з результатами статистичної

обробки даних, статистично значущі відмінності спостерігаються за оцінками тільки двох шкал (все – аналогічно до попереднього порівняльного контексту):

Шкала 6 («Великий/а / Маленький/а») – $U = 954,5$ при $p = 0,02$; $\bar{x}_1 = 3,38$ і $\bar{x}_2 = 1,29$ і $\bar{x}_2 = 2,10$. Таким чином, як можемо констатувати, війна не змінила загальні тенденції сприймання дорослими першокласників і підлітків: другі «в очах» батьків і педагогів так само виглядають «більшими» й, водночас, більш «байдужими» (і до війни, і в умовах воєнного стану).

Візуалізуємо отримані й усереднені дані у формі діаграми на рис. 7:

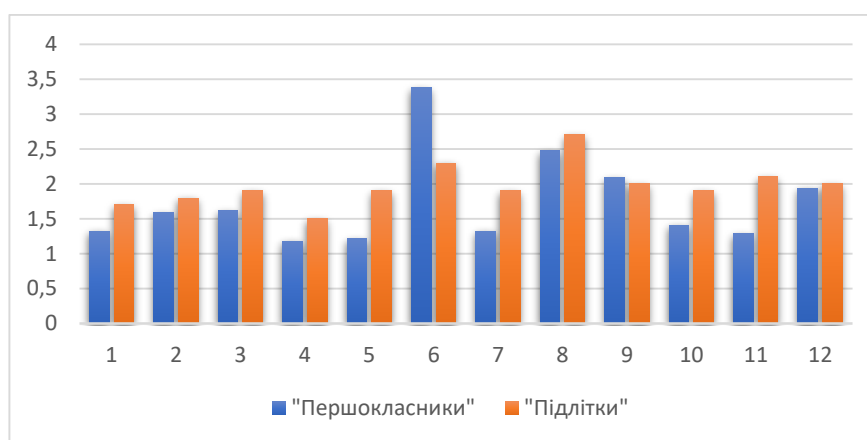

Рис. 7. Відмінності в оцінках образів першокласника та підлітка дорослими за шкалами СД в ретроспективі

Примітка: 1 – шкала «Хороший/а / Поганий/а», 2 – «Могутній/я / Безсилий/а», 3 – «Швидкий/а / Повільний/а», 4 – «Гарний/а / Потворний/а», 5 – «Активний/а / Пасивний/а», 6 – «Великий/а / Маленький/а», 7 – «Енергійний/а / Млявий/а», 8 – «Безпроблемний/а / Проблемний/а», 9 – «Сильний/а / Слабкий/а», 10 – «Приємний/а / Неприємний/а», 11 – «Натхненний/а / Байдужий/а» та 12 – «Потужний/а / Кволий/а».

Як бачимо, найбільшою мірою сучасні й першокласники, і підлітки сприймаються батьками та педагогами «10-15 років тому» (як і «зараз»), як «гарні» ($\bar{x} = 1,34$) та «хороші» ($\bar{x} = 1,51$), а найменшою мірою – як «великі» початок війни істотною мірою не вплинув на сприймання міри потенційної кризовості (зокрема, в напрямку її збільшення) зазначених вікових періодів.

ВИСНОВКИ

роаналізовано сутність ненормативних (життєвих) і нормативних (вікових) криз, зокрема, криз «семи років» і підліткового віку. Визначено, що криза – це перехідний етап від одного стану, періоду до іншого, який супроводжуються різноманітними труднощами та проблемами. Вікова криза – це криза, що виникає разом із завершенням повного етапу психічного розвитку і переходом до наступного вікового етапу. Життєва криза виникає унаслідок важких умов життя і тому вимагає від людини конкретних дій, що інколи виходять за межі її актуальних можливостей. Війна назагал стала такою кризою або її чинником для більшості українців, а особливо для дітей та підлітків.

а результатами проведеного емпіричного дослідження констатовано, що сучасні першокласники найбільшою мірою сприймають самих себе (у вимірах шкал СД) як «хороших» «гарних», «енергійних» та «приємних», а підлітки – як «натхненних», «активних» і теж як «приємних» та «гарних».

ри порівнянні образів типового першокласника і типового підлітка в різних життєвих контекстах (в умовах війни і довоєнного періоду) статистично значущих відмінностей між оцінками дорослих респондентів не виявлено. Отже, війна, хоч і є вагомим чинником потенційного виникнення ненормативних криз, а проте типові психологічні особливості дітей та підлітків (виражені базовими шкалами СД) вона, з точки зору батьків і педагогів, істотною мірою не змінила.

усім тим, виявлено, що першокласники «в очах» дорослих є істотно більш боку, істотно «могутнішими», але, з іншого боку, «меншими», порівняно з їхньою власною думкою. Крім того, порівняно з першокласниками, підлітки закономірно сприймаються як «більші», але також і як більш «байдужі». Отже, окреслено психологічну проблему – розуміння підлітків батьками і педагогами.

ерспективи подальших досліджень вбачаємо у збільшенні обсягу вибірки, розширенні порівняльних аспектів аналізу і розробленні систематизованих психологічних рекомендацій на основі отриманих результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- сінгеров Т. М. Технології подолання життєвих криз : кв. робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю «053 Психологія». Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С.47.
- лизнюкова О. Психологічний аналіз чинників кризи підліткового віку. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2019. № 8. С. 66–75.
- ондарук І. А. Особистісні якості як передумова волонтерської діяльності в час війни : кв. робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю
- арбан Є. О. Життєва криза: поняття, концепції та прояви. *Зб. наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 8. С. 120–132.
- ельбак А.М. Проблема кризового стану особистості підлітка на етапі трансформації суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 1. С. 68–77.
- орецька О.В., Краєва О.А. Порівняльний аналіз психологічних особливостей ідентичності підлітків 13-14 років на етапі перебігу кризи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 12. С. 57–62.
- утиря М. О. Психологічні особливості нормативних криз фахового навчання студентів-психологів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 32 (71), № 6. 2021. С. 91–95.
- итячі вікові кризи. Як пережити? *Центр когнітивно-поведінкової терапії* : веб-сайт. URL: <https://kpt-center.com.ua/statti/dityachi-vikovi-krizi-yak-perezhiti/>
- оценко, В. В. Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: № 937. Серія: Психологія*. 2011. Вип. 45. С. 73–77.
- раєва О. А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи

підліткового віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. Вип. 1. С. 46–50.

ривоконь Н. І. Кризові ситуації особистості: підходи до типологізації та значення в аспекті розвитку соціальних послуг. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1065. Вип. 52. С. 215–219.

ісовець О. В. Виховання самостійності у дітей різної статі віком 5–7 років: монографія. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2022. С. 223.

ісовець О. В. Врахування особливостей кризи семи років у формуванні психологічної готовності дитини до школи. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 4. С. 161–165.

аксименко С. Д., Карамушка Л. М. Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін. К.: А.С.К., 2011. С. 216.

еріуц Т. Ю., Пелешенко О. В., Бохонкова Ю. О. Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення вікових криз розвитку особистості. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9–10 квітня 2018 р.* / редкол. : В. Л. Погребна, Н. В. Островська, І. Ю. Тонкіх та ін. Д. : ЛПРА, 2018. С. 582.

мельченко Я.М. Напрямки розвитку життєстійкості дітей в умовах війни. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості : збірник наукових матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 2–3 червня 2022 р.)*. Полтава, 2022. С. 163–167.

е

еліщук В. Від кризи 7 років до кризи входження в дорослість : монографія. Суми : Університетська книга, 2019. С. 142.

рліщук В. Криза 7 років та молодший шкільний вік. *Початкова школа*. 2015. №

и

цпелова І.Д. Проблеми емоційного переживання кризи сучасних підлітків із

я

с

- різними сенсожиттєвими орієнтаціями. *Габітус*. 2022. Вип. 33. С. 143–148.
- роданова О. Дослідження кризи та мотиваційних характеристик особистості у структурі компетенції самоосвіти студентів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. Випуск 4 (53). 2021. С. 57–63.
- авчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посібник. К.: Академвидав, 2016. 360 с.
- авчин М. В., Федорчук В. М., Гапоненко Л. О. Резильєнтність як потенціал відновлюваності особистості у складних життєвих ситуаціях. *Moderní aspekty vědy: XXXI. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.* 2023. С. 304–453. (24)
- ергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. С. 376.
- молевська О. О., Шпак С. Г. Особливості проявів підліткової кризи. *Суспільні дисципліни як засіб формування цивілізаційної компетентності здобувачів освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Рівне, 20-21 травня 2021 року) / навчально-науковий інститут економіки та менеджменту НУВГП. (Електронне видання). Рівне, 2021. С. 143–146.
- толярчук О.А. Життєві кризи особистості : психологічний путівник : навчальний посібник. Кременчук: Вид-во «НОВАБУК», 2023. 126 с.
- итаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К. : Либідь, 2003. С. 376.
- айгородський Ю. Криза підліткового віку як процес переоцінки цінностей. *Соціальна психологія*. 2009. № 6 (38). С. 148–153.
- кіндер, К. А. Стратегії забезпечення психічного здоров'я дітей в умовах війни: кв. робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / наук. керівник, к. псих. н., доцент О. В. Казаннікова; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т, Педагогічний факультет, Кафедра педагогіки та психології дошкільної та початкової освіти. Івано-Франківськ : ХДУ, 2022. С. 67.

сенюк Т. Особливості прояву кризи у дітей 7 років: зб. наукових статей студентів спеціальності «Дошкільна освіта» / за заг. ред. проф. О.Л.

Кононко. НДУ ім. М. Гоголя. Ніжин, 2014. С. 217.

anovska, S., Sevostyanov, P., & Turenko, R. Psychometric indicators and adaptation Ch. Osgud's method «semantic differential» (ukrainian version of the method). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*. 2023. № 74. P. 24–30.

Лінки на всі гугл-форми з результатами емпіричного дослідження

1 – лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю першокласників (під час війни в уявленнях педагогів та батьків)»

2 – лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю першокласників (під час війни в уявленнях самих дітей)»

– лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю підлітків (під час війни в уявленнях педагогів та батьків)»

– лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю підлітків (під час війни в уявленнях самих підлітків)»

– лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю підлітків (13-16 років) (10-15 років тому в уявленнях педагогів та батьків)»

– лінк на гугл-форму «Семантичний диференціал на основі соціального профілю першокласників (10-15 років тому в уявленнях педагогів та батьків)»

Відповіді в google-формах. Семантичний диференціал на основі соціального профілю першокласників (під час війни в уявленнях педагогів та батьків).

Відповіді в google-формах. Семантичний диференціал на основі соціального профілю першокласників (під час війни в уявленнях самих дітей)

	Б	С	Д	Е	Ф	Г	В	Н	І	Б	К	Л	М	И	Н	О	П	Р	В
1	Башкир	Башкир	Башкир	Образ з картини 1.	2	3	2	4	5	6	7	8	9	8	10	11	12	9	
2	Оля	Т.Кікіла	Заворож	0	3	2	0	1	2	3	2	1	0	2	1	1	1	2	1
3	Котик	В.Кікіла	Заворож	0	3	2	1	2	0	3	3	1	0	2	1	1	2	2	2
4	Світлана	В.Чистякова	Дніпро	0	0	0	0	2	2	0	0	1	0	2	2	1	1	2	1
5	Соня	В.Кікіла	Калюжана	1	2	3	1	1	5	1	5	1	2	3	1	3	3	3	3
6	Соня	Т.Кікіла	Милорад	2	4	1	1	1	1	4	2	2	2	4	2	2	2	1	1
7	Артем	Т.Чистякова	Дніпро	0	1	0	0	0	0	3	2	2	1	1	1	1	2	1	1
8	Річ	20)Кікіла	Заворож	1	1	2	2	3	1	0	1	1	0	1	1	1	1	2	2
9	Вадим	27)Чистякова	Заворож	4	4	5	5	5	3	4	4	2	3	2	3	5	2	4	3
10	Миколай	23)Чистякова	Заворож	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Олеся	44)Кікіла	Заворож	2	3	2	2	1	2	1	1	1	1	2	2	3	1	3	0
12	Соня	19)Кікіла	Заворож	2	2	4	4	1	1	2	2	3	4	4	2	2	1	1	4
13	Аня	Т.Кікіла	Заворож	0	2	3	1	3	1	3	4	2	2	2	2	1	1	2	2
14	Евг	В.Чистякова	Ліля	1	2	1	1	1	1	1	2	1	0	2	2	0	1	1	1
15	Котик	3)Чистякова	Колемінський	0	2	2	2	2	3	1	4	1	2	2	2	3	2	2	3
16	Натя	В.Кікіла	Дніпро	1	5	4	1	1	4	1	5	1	1	1	1	4	1	1	4
17	Дарин	В.Кікіла	Дніпро	0	2	2	2	2	2	3	1	3	2	2	2	2	1	2	2
18	Натя	В.Кікіла	Дніпро	1	3	2	1	1	2	2	4	1	1	2	2	1	1	1	3
19	Олеся	Т.Кікіла	Петлява	0	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	4	2	2	4	4
20	Соня	В.Кікіла	Пересвіт, П'ятикласці	0	1	1	0	0	2	2	3	2	1	1	3	2	3	3	1
21	Новела	Т.Кікіла	Кіровоград	2	2	2	2	2	2	1	4	2	2	2	4	1	3	2	2
22	Ліля	В.Кікіла	Ліля	2	3	1	1	1	4	1	4	0	2	2	2	0	3	3	3
23	Соня	Т.Кікіла	Ліля	0	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	4
24	Ліля	Т.Кікіла	Віночка	1	4	2	2	2	2	2	4	2	2	2	2	2	2	4	4
25	Ліля	В.Чистякова	Дніпро	2	3	2	2	4	4	2	2	1	3	3	1	3	3	3	2
26	Соня	В.Кікіла	Добролюбов, П'ятикласці	0	2	2	2	2	2	4	4	2	2	2	2	3	3	3	3
27	Мірослава	В.Кікіла	Дніпро	1	1	1	1	1	0	3	6	2	2	2	2	2	2	2	4
28	Натя	В.Кікіла	Ліля	3	5	4	4	3	3	1	3	3	4	4	4	4	4	4	4
29	Оля	Т.Кікіла	Віночка	2	3	2	2	2	2	3	3	2	2	3	3	3	2	2	2
30	Міля	Т.Кікіла	Дніпро	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	3	3
31	Соня	В.Кікіла	Ліля	0	3	1	0	0	0	4	4	1	1	4	4	2	2	3	3
32	Естерона	20)Кікіла	Заворож	1	0	0	2	2	1	1	1	0	0	3	1	1	1	1	1
33	Катя	19)Кікіла	Заворож	1	1	2	2	0	0	3	3	0	0	3	0	0	0	0	0
34	Соня	20)Кікіла	Заворож	1	1	2	2	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	2	2
35		357		0,84	2,39	2,09	1,42	1,56	2,85	1,48	1,81	2,09	1,86	2,06	2,24				

Відповіді в google-формах. Семантичний диференціал на основі соціального профілю підлітків (10-15 років тому в уявленнях педагогів та батьків)

№	Ваш вік	Ваш стать	Область проживання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1			Донецька обл., м. Єнакліїв		4	4	4	2	5	0	5	6	3	4	5	6
2	42	Жінка	Донецька обл., м. Єнакліїв		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	49	Жінка	Донецька обл., Вільня		1	1	1	0	3	3	3	5	1	3	3	3
4	57	Жінка	Дніпропетровська обл., Вільня		0	0	0	1	6	1	6	1	1	1	2	4
5	59	Жінка	Дніпро		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	47	Чоловік	Дніпро		0	2	2	0	3	1	2	0	1	1	2	2
7	47	Жінка	Дніпропетровська обл., Вільня		1	5	5	1	0	3	0	1	5	5	1	1
8	59	Чоловік	Закарпаття		1	2	2	1	1	3	2	1	1	3	1	3
9	61	Жінка	Дніпро		0	2	2	2	1	2	2	1	1	4	4	2
10	51	Жінка	Дніпро		2	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1	1
11	43	Жінка	Тернопільська м. Самбір		3	2	2	4	4	4	2	4	4	4	4	2
12	49	Жінка	Закарпатська обл.		0	2	2	2	0	3	2	1	2	1	3	2
13	65	Жінка	м. Закарпаття		0	1	1	2	1	0	1	0	1	0	1	0
14	51	Жінка	Тернопільська обл., Вільня		1	2	2	1	1	2	1	2	1	1	1	1
15	39	Жінка	Тернопільська обл., Єнакліїв		1	2	4	1	1	4	4	2	3	1	4	2
16	72	Жінка	Закарпаття		4	0	0	0	2	5	0	0	1	1	5	0
17	49	Жінка	Тернопільська обл., Єнакліїв		0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
18	72	Жінка	Закарпаття		2	0	0	2	0	5	2	0	2	2	4	1
19	45	Жінка	Івано-Франківська обл., Єнакліїв		4	3	3	3	5	3	4	4	3	4	5	5
20	45	Жінка	Івано-Франківська обл., Єнакліїв		4	3	3	2	3	3	3	4	3	4	3	3
21	59	Чоловік	Київ		2	3	3	2	2	3	2	3	3	2	2	2
22	59	Чоловік	Київ		2	2	2	1	1	3	3	1	2	1	2	3
23	49	Жінка	Київ		3	4	4	1	4	3	2	2	4	4	2	2
24	41	Жінка	Київська обл., Єнакліїв		5	4	4	4	4	2	5	4	4	4	2	3
25	54	Жінка	Київська обл., Єнакліїв		1	1	1	0	0	1	1	1	2	1	1	1
26	21	Чоловік	Закарпаття		3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
27	23	Чоловік	Закарпаття		5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
28	20	Жінка	Закарпаття		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
29	20	Жінка	Закарпаття		0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
30	20	Жінка	Закарпаття		2	2	2	2	2	2	2	4	1	1	1	1
31	26	Жінка	Закарпаття		2	3	3	5	5	2	3	3	2	2	1	1
32	20	Чоловік	Закарпаття		0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
33	20	Жінка	Закарпаття		0	0	0	0	0	3	0	0	1	2	2	0
34	20	Жінка	Закарпаття		0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
35	150		Закарпаття		1	1	1	1	1	3	3	1	0	0	0	2

Відповіді в google-формах. Семантичний диференціал на основі соціального профілю підлітків (під час війни в уявленнях педагогів та батьків)

№	Вважають	Вважають	Область та м. прожив.	Вважають	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	20	Степа	Житомирська	Житомирська	1	2	3	1	2	1	3	2	3	1	2	3	
2	40	Микола	Житомирська	Житомирська	1	1	0	2	0	3	1	0	3	1	0	2	
3	21	Микола	Житомирська	Житомирська	2	2	2	3	2	2	3	2	3	2	2	2	
4	27	Дарина	Житомирська	Житомирська	0	0	1	0	0	0	1	0	2	1	1	2	
5	24	Дарина	Житомирська	Житомирська	0	0	0	1	0	0	4	1	1	0	0	0	
6	30	Сергій	Житомирська	Житомирська	1	1	0	3	0	0	3	2	3	1	2	1	
7	30	Дарина	Житомирська	Житомирська	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
8	30	Степа	Житомирська	Житомирська	0	0	0	0	0	0	2	2	1	2	0	2	
9	51	Тетяна	Житомирська	Житомирська	1	4	4	4	4	5	3	5	4	5	1	4	5
10	30	Микола	Житомирська	Житомирська	4	3	3	5	3	4	3	3	5	4	2	4	4
11	30	Микола	Житомирська	Житомирська	1	2	4	4	1	2	1	4	4	5	1	2	3
12	30	Степа	Житомирська	Житомирська	0	1	1	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1
13	40	Ірина	Житомирська	Житомирська	5	4	4	5	1	5	5	6	4	3	4	4	3
14	40	Степан	Житомирська	Житомирська	1	2	2	0	3	1	3	1	2	3	2	3	3
15	30	Ірина	Житомирська	Житомирська	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
16	50	Степа	Житомирська	Житомирська	1	0	0	1	2	0	2	0	3	2	0	2	1
17	40	Микола	Житомирська	Житомирська	2	4	4	5	2	6	4	5	2	6	2	4	4
18	30	Микола	Житомирська	Житомирська	2	4	4	4	2	1	2	4	5	5	2	2	3
19	44	Ірина	Житомирська	Житомирська	0	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
20	44	Ірина	Житомирська	Житомирська	0	2	2	1	0	1	2	2	1	1	0	0	1
21	30	Степа	Житомирська	Житомирська	1	2	1	1	2	2	2	2	1	1	1	2	2
22	30	Микола	Житомирська	Житомирська	1	2	2	1	2	2	2	2	3	1	2	2	3
23	30	Микола	Житомирська	Житомирська	1	3	3	2	1	2	4	1	5	3	1	4	3
24	40	Ірина	Житомирська	Житомирська	1	1	1	2	0	2	1	2	1	2	1	1	1
25	31	Степа	Житомирська	Житомирська	3	2	2	1	1	1	0	2	5	1	3	4	1
26	32	Степа	Житомирська	Житомирська	2	2	2	2	2	4	2	3	5	2	4	2	1
27	30	Степа	Житомирська	Житомирська	2	2	2	2	2	2	1	2	5	2	4	3	2
28	50	Ірина	Житомирська	Житомирська	3	1	1	1	2	1	0	1	2	2	3	2	2
29	30	Степа	Житомирська	Житомирська	4	2	2	2	2	2	2	2	5	2	3	4	2
30	40	Степа	Житомирська	Житомирська	1	1	1	1	1	2	2	2	3	2	1	1	2
31	37	Степа	Житомирська	Житомирська	1	1	1	2	1	2	2	2	3	2	1	1	2
32	175				183	180	200	147	190	223	213	300	233	187	243	217	